

KRATKA ETNOGRAFIJA RAB MOBILNEGA TELEFONA V SLOVENIJI

VLADO KOTNIK

Povzetek

Raba mobilnega telefona predstavlja tako rekoč neobhoden družbeni fenomen človekove vsakdanjosti na prehodu iz 20. v 21. stoletje. Ta članek si zato prizadeva raziskati, kako uporabniki mobilne telefonije razumejo svojo vpetost v globalni kontekst "mobilne realnosti", kako tovrstna tehnologija določa oziroma strukturira vsakdan ljudi, ter kako imetniki mobilnega telefona osmišljajo svoje osebne rabe telefonskega aparata. Da bi to lahko preučili, moramo družbene rabe razumeti skozi optiko specifičnih kulturnih praks, ki s pomočjo potrošniških ideologij in utopičnih sanj producirajo tehnologizirane mobilne identitete in nove oblike komuniciranja. In antropologija ponuja spoznavni aparat, s katerim se da na mikroravni osvetliti nekatere aspekte tega globalnega procesa, ki smo mu priča danes. Ta članek bo predstavil kratko etnografsko študijo primera rab mobilnega telefona v Sloveniji.

Vlado Kotnik je znanstveni sodelavec in docent na Univerzi na Primorskem in vodja Inštituta za antropološke raziskave v Ljubljani; e-pošta: vlado.kotnik@guest.arnes.si.

Uvod

Pričujoči prispevek je nastal na osnovi dveh raziskovalnih posegov v polje teme, in sicer na osnovi sociološko-antropološko orientirane observacijske raziskave "Oblikovanje družbenih rab novih komunikacijskih tehnologij v Sloveniji: zgledi osebnega računalnika in mobilne telefonije", v kateri je avtor sodeloval kot koordinator skupine za mobilni telefon v letih 2000–2002, ter etnografsko informirane raziskave "Družbene rabe mobilnega telefona: Preliminarna antropološka študija", ki jo izvaja v letih 2006–2007. Članek skuša tako z etnografsko metodo odstrti tančico v svet tega, kako uporabniki mobilne telefonije razumejo svojo vpetost v globalizirajoče kontekste "mobilne realnosti", pa tudi, kako uporabniki mobilne telefonije osmišljajo svoje osebne rabe mobilnega telefona; nadalje, kako tovrstna tehnologija določa samo organizacijo njihovega vsakdanjega življenja, tako zasebnega kakor profesionalnega; pa tudi, kako vpliva na njihove odločitve, obnašanja in navade bivanja. Da bi si na taka vprašanja ustrezno odgovorili, moramo ugotavljati, da nam zgolj klasične statistične metode ali avtomatizirana izvedba anketiranj ne omogoča detajlnega in globinskega pogleda v problem, kako ljudje v resnici razumejo to, kar jim je tako rekoč vsak trenutek pri/v roki, in kako se njihovo razumevanje vpenja v okvir intenzivnega medijskega oglaševanja tehnologije kot nekaj neizogibnega za sodoben ritem življenja na začetku 21. stoletja. Izhodišče, iz katerega pri tem izhajamo, pa je, da mobilni telefon ni le tehnološki kompleks, zreduciran na tehnične komponente, komunikacijsko sredstvo ali komercialni izdelek, temveč nastopa kot objekt družbenosti, torej kot kulturna forma z ekonomsko, družbeno, kulturno in simbolno vrednostjo (prim. Agar 2005; Castells et al. 2006; Geser 2002; Goggin 2006; Katz & Aakhus 2002; Ling & Pedersen 2005; Ling 2004; Mc Guigan 2005; Rheingold 2003).

Za družboslovno tradicijo raziskovanja medijev in sodobnih tehnologij je značilno, da je veliko pozornosti posvečala sodobnim komunikacijskim in informacijskim tehnologijam, ni pa problematizirala načinov njihovih rab. Če so v sociologiji komunikacije tehnologije obravnavane kot posredniki družbenega vpliva in moči (s pomočjo katerih je mogoče oblikovati stališča in obnašanja ljudi), v medijskih študijah pa kot prenosniki družbenih pomenov, so v antropologiji dojete kot družbene dobrine, ki omogočajo medčloveška razmerja in ustvarjajo kulturne prakse. Dejstvo, da je mobilna tehnologija dandanes sestavni del vsega, kar se dogaja v sodobnem človekovem vsakdanjiku, raziskovalcem povzroča nemalo težav, saj pri obravnavi pogosto zapadejo v naturalizacijo in ne refleksijo družbenih rab teh tehnologij. Da je temu tako, kaže precejšnja odsotnost konceptualizacije samega pojma "raba", in to v študijah, ki govorijo o rabah mobilnega telefona. Študije, ki obravnavajo rabo mobilnega telefona običajno rabe same ne konceptualizirajo, torej utemeljijo kot analitični instrument za kvalitativen opis določenih družbenih procesov, temveč jih prikazujejo na deskriptivni ravni (cf. Chandler 1994; Palmer 2001; Swalowe et al. 2002) ali pa na ravni statistično ovrednotenih ekonomskih oziroma tržnih parametrov (Colombo 2001, 143–144). Glede na to da so "novi" mediji, zlasti osebni računalnik in mobilni telefon, daleč najpogostejše uporabljana tehnologija v vsakdanjem življenju in se torej naravnost vsiljujejo kot torišče za problematizacijo načina rabe tehnologije, lahko rečemo, da družbene rabe sodobnih tehnologij nastopajo kot kulturne prakse.

Študije, opremljene z etnografijami kot analitičnim instrumentom raziskovalne poglobitve v simbolno druge kulture z namenom, da se razišče njihovo družbeno realnost z "nativnega" vidika, tj. vidika "domorodcev" oziroma prebivalcev neke kulture, preiskujejo vpliv mobilnega telefona od osebnih manifestacij osamljenosti, depresije ali družbene izključenosti do globalnih zadev moderne ekonomije in transnacionalne družine. Etnografsko osnovane študije mobilnega telefona se razvijajo v dve specializaciji: na eni strani so tiste, ki obravnavajo družbeno vlogo ali simbolno vrednost mobilnega telefona pri transformaciji vsakdanjega življenja v okviru določene skupnosti (Horst & Miller 2006; Crabtree & Roberts 2003; Harkin 2003; Plant 2002), na drugi pa tiste, ki se ukvarjajo z dekonstrukcijo zelo specifičnih rab mobilnega telefona, kot je raba mobilnega telefona med vožnjo v avtomobilu ali z motorjem in v težavnih situacijah (Esbjörnsson & Juhlin 2003; Esbjörnsson et al. 2007, 37–58). Tovrstne študije, ki se praviloma izogibajo tehnicističnim in družbeno determinističnim pristopom, sicer pritrujejo sociološkim in drugovrstnim družboslovnim raziskavam, da je mobilni telefon kot tehnologija družbenega mreženja zavzel osrednje mesto pri vzpostavljanju in vzdrževanju današnjih medčloveških razmerij od področij dela, religije do ljubezni.

Metodološka opomba k slovenskima raziskavama

Observacijska raziskava "Oblikovanje družbenih rab novih komunikacijskih tehnologij v Sloveniji: Zgledi mobilne telefonije", v kateri sem sodeloval kot koordinator projekta v letih 2000–2002 in v kateri je sodelovalo poleg vodje Jožeta Vogrinca še šest podiplomskih raziskovalcev ISH – Fakultete za podiplomski humanistični študij v Ljubljani, predstavlja preliminarno raziskavo družbenih rab mobilnih telefonov na celotnem območju Slovenije na osnovi tipiziranega opazovanja, beleženja in opisovanja rab. Opazovanje, ki je potekalo od januarja 2001 do julija 2001 v Ljubljani in v drugih krajih po Sloveniji, je zajelo 564 uporabnikov mobilnih telefonov. Vzorec je upošteval 257 moških in 307 žensk (Kavran 2001, 14–16).

Osrednji fokus preiskave so bile rabe mobilnega telefona na javnih mestih. Raziskavo je v osnovi definiralo naslednje raziskovalno vprašanje: kako konstantna prisotnost mobilnega telefona (nenehno nošenje in uporaba aparata) strukturira uporabnikov vsakdanjik ter determinira posameznikovo delovanje in obnašanje na javnih mestih. Da bi z izbiro preiskovanja rab na javnih mestih povečali primerljivost podatkov, je raziskava omejila opazovanje na določena javna mesta: ulice, avtobusi, bolnice, banke, tržnice, avle fakultet, banke, mestni avtobusi, postajališča, restavracije, razne institucije ipd. Opazovanje je potekalo v individualnem ali teamskem angažmaju. Čas načrtovanih opazovanj na določenem kraju je bil omejen na 30 minut. Glavnino empiričnih podatkov smo pridobili z načrtovanim opazovanjem, je pa na interpretacijo bržčas vplivalo tudi veliko naključnih opazovanj.

Terenska preiskava je svoje opazovanje in beleženje osredotočila na različne rabe in komunikacijske strategije, od običajnih oziroma standardiziranih do neobičajnih situacij, vzorcev in ritualov, ki spremljajo rabo mobilnega telefona na javnih krajih. Za doseg tega cilja je raziskava kombinirala kvalitativno metodo terenskega opazovanja, ki jo je v kasnejši fazi dopolnila s kvantitativno analizo empiričnega gradiva. Seveda pa je bil v prvi vrsti cilj nabrati čim več najrazličnejših možnih rab in jih skušati ustrezno klasificirati ter analitsko ovrednotiti. Pri terenskem delu smo sodelavce projekta naprosili, da zlasti pozorno spremljajo to, kako raba mobilnega

telefona z aktom telefoniranja ali odgovora na klic določi ali potencialno spremeni potek posameznikovega delovanja in odmik od načrtovanega ali nakazanega itinerarija oziroma gibanja na javnem mestu. Ob koncu observacijske preiskave pa so nekateri sodelavci izvedli še anketni vprašalnik na temo rabe mobilne telefonije med srednješolci.

Če je bila omenjena raziskava observacijska, je raziskava "Družbene rabe mobilnega telefona: preliminarna antropološka študija", ki je potekala v letih 2006-2007 na Inštitutu za antropološke raziskave v Ljubljani, izhajala iz etnografskega pristopa, ki pomeni ne le anonimno opazovanje z udeležbo, pač pa tudi kratke nestrukturirane intervjuje z naključnim številom naključnih uporabnikov mobilnega telefona in njihovim socialnim statusom ter poglobljene intervjuje z vnaprej dogovorjenimi informatorji za soočenje stališč, s čimer je raziskava pridobila pomembno kvalitativno informacijo o tem, kako uporabniki sami ozavešajo svoja ravnanja z mobilnim telefonom. Etnografska študija je obsegala 72 kratkih nestrukturiranih poizvedb in sedemnajst daljših poglobljenih intervjujev s posamezniki.

Fiksno vs mobilno: mobilni metabolizem vsakdana

Transformacija vsakdanjega življenja v družbo oniprezentnega brezžičnega oziroma mobilnega omrežja kot najhitreje razvijajoče komunikacijsko informacijske tehnologije je porodilo številna vprašanja, na primer kdo ima dostop do mobilnih tehnologij, kaj pomeni konstantna dosegljivost prek mobilnega telefona za družinski kontekst in kaj za idejo službene pisarne, ko lahko ljudje delajo od kjerkoli ter sestankujejo in sprejemajo odločitve na daljavo, predvsem pa kakšne so kulturne implikacije in vpliv multimodalne komunikacije od kjerkoli kamorkoli kadarkoli na strukturiranje vsakdanjega življenja. Mobilna tehnologija v konvergenci s sodobnimi medijskimi formami (digitalni fotoaparat, mobilni internet, mobilna televizija) napreduje v taki smeri, da ljudem omogoča ustvarjanje vedno novih in novih oblik interakcije in komuniciranja, ne da bi se uporabniki tega prav dobro zavedali. Toda pot do samoumevne "mobilne realnosti" je bila nujno eksplicitno historična.

Razvoj novih rab mobilne tehnologije postane samoumeven, dominantne različice rabe pa se pokažejo kot učinek specifičnih razvojnih poti, ki bi lahko bile tudi drugačne. Konec 20. let minulega stoletja so v laboratorijih enega izmed velikih ameriških telefonskih podjetij izdelali učinkovit in še danes delujoč prototip videotelefona, ki popolnoma ustreza abstraktni definiciji televizije, vendar se naprava vse do danes ni uspela ustaliti v vsakdanji rabi. Tudi razvoj celularne mobilne telefonije ni pripomogel k uveljavitvi videotelefona, kar vendarle ponazarja nesamoumevnost tehnološkega razvoja. Toda neuspešnost videotelefona pred 80 leti je bila posledica specifičnih družbenozgodovinskih okoliščin v ZDA. Takrat so bile namreč telefonske družbe bistveno močnejše in vplivnejše od radijskih mrež, zaradi česar so videotelefon "naravno" videle kot ekstenzijo obstoječega komunikacijskega "medija", to je telefona, prav tako kot so radijske mreže v televiziji videle ekstenzijo radiodifuzije. Toda ekonomska depresija v 30. letih se je nagnila na stran radia, ker je stimuliral ustrezne družbene potrebe, zavrla pa je obseg telefonije (Fischer 1992). To potrjuje, da se je telefonija razvijala prav skozi telefoniranje kot družbenozgodovinsko pogojeno komunikacijsko prakso.

Primerno je, da zdaj rečemo nekaj o telefonskem komunikacijskem razmerju, kot se je vzpostavilo v svoji prvi zgodovinski obliki, skozi katero je telefon sploh

dobil svoje ime (gr. tele daleč in fon glas), dominantni način rabe pa se je do danes ustalil do samoumevnosti kot zgodovinsko in tehnološko izhodišče razvoja telefonije sploh, torej v obliki stacionarnega telefona. To je pomembno zato, ker prevladujoča raba stacionarnega telefona ni povsem zanemarljiva, kar je pokazala naša etnografska študija, za njeno poznejšo mobilno različico. Pri stacionarnem telefonu je telefoniranje zaradi izpeljave mikrofona in slušalke (torej izbranega načina njune namestitve, ne zaradi njunih inherentnih tehničnih omejitev) časovno instantno govorno komuniciranje med dvema osebama, ki sta načeloma na fiksnih ločenih krajih. Telefon je bil že od samega začetka eksplicitno namenjen instantnemu prenosu govora na daljavo. To se pravi, da je bil standard kakovosti slušnega registra postavljen sorazmerno nizko, in sicer na raven kolikor toliko zanesljive prepoznave govora, da je poslušalec lahko približno rekonstruiral govorčevu izjavo. Danes smo že pozabili, kolikšen je bil v zgodnji telefoniji delež šumov in prasketanja med telefonsko zvezo, zaradi česar je bila prevladujoča skrb telefonskega pogovora ohranjanje stika oziroma preverjanje izrečenega. Šum tehnologije in zvoki okolja običajno niso spadali in po tihi konvenciji še vedno praviloma ne spadajo v intendirano telefonsko razmerje, marveč so prepoznani kot ovira na zvezi. Zaradi tega so se kot zaželene ustanovile in v dominantni rabi uveljavile takšne zvočne razmere telefoniranja, ki telefonirajočega zvočno izolirajo od okolja (npr. javne telefonske govorilnice). Ta standard, ki se je arhitekturno materializiral v telefonski govorilnici kot ločeni celici sredi javnega prostora, je bil pozneje upoštevan tudi v namestitvi telefonskega aparata v notranjih prostorih, tako v uradih kot stanovanjih (Vogrinc 2001, 2–3). Tako kot je za televizijo značilno, da je njeno ne le fizično, pač pa simbolno domovanje postala dnevna soba, je stacionarnemu telefonu praviloma pripadla predsoba ali hodnik stanovanja, skratka, tisti del bivanjskega prostora, ki vsem članom gospodinjstva omogoča enakovreden dostop do aparata. Ne pozabi-mo pa na specifična okolja, kjer je fiksni telefon še vedno naprava, okrog katere se konstituira skupnost, na primer študentski domovi ali domovi za ostarele, v katerih je telefonski aparat stacioniran v nekakšni sprejemni loži za vse prebivalce doma, a je praviloma le v funkciji sprejemanja klicev, ne pa tudi opravljanja klica. Skratka, pred dobo mobilnega telefona so imela ta "ceremonialna telefonska mesta" simbolno veliko močnejšo pozicijo, kot jo imajo danes. Nekdanja prebivalca študentskega doma v Ljubljani se je takole spominjala časa, ko je stik med dislociranimi študenti in starši pomembno omogočal skupni fiksni telefon:

Če zdaj gledam za nazaj, sploh ne morem verjet', kako smo živeli še pred petnajstimi leti. Ko sem bivala v študentskem domu v Rožni dolini in so bili mobilni telefoni še prava redkost, sem imela z mamo iz Prekmurja vsak večer dogovorjeno uro, da me pokliče, in potem je dežurni v loži bloka priletel v drugo nadstropje v sobo povedat', da imam telefon ... In potem sem tekla dol v ložo, da mama ne bi predolgo čakala na liniji. Domišljam si, da je zdaj verjetno tovrstnega tekanja po štengah študentskih domov bolj malo, če že ni povsem izginilo. [...] Ampak ... ne vem, kako naj rečem, zdaj zveni rahlo romantično, to pričakovanje telefonskega klica od doma. Danes je ta čar povsem izginil s to konstantno dosegljivostjo kjerkoli in kadarkoli.

Mobilna telefonija, s tem ko redefinira prostor in dosegljivost, tudi odpravi uveljavljene ceremonialne točke telefonske socialnosti in jih razprši v spacialno prostranost in nedoločenost, zato smo se v drugi terenski raziskavi vprašali, ali je

ta sprememba pri ljudeh pustila kakšno posledico, in če, kakšno. K temu je našo pozornost usmerila terenska zaznava iz observacijske raziskave, ki je nakazovala na specifično obnašanje pri nekaterih predstavnikih starejše generacije ob rabi mobilnega telefona na javnih mestih. Mislimo namreč na vzorec obnašanja, ko se starejši uporabniki ob klicu ustavijo in pogovor opravijo v maniri stacionarnega telefona, kakor da bi pozabili, da mobilni telefon deluje ne glede na gibanje. Raziskovalci prve raziskave so opazili, da se starejši uporabniki mobilnega telefona ob pogovoru pogosteje umaknejo na stran pločnika, ceste, poti in ves čas pogovora stojijo na mestu (Kavran 2001, 39–40), kar je ostanek stacionarne rabe pri mobilnem telefonu. Ko sem nekaj informatorjev in informatork starejše generacije povprašal o tem, kako so se privadili na mobilni telefon, mi je ena od informatork s Štajerske takole odgovorila:

Js sem še zmiri bolj navajena govorit' doma po navadnem telefoni. Js se rada usedem zraven telefona in v miru popričam s hčerko ali kako znanko. A veste, men' se je k'r težko navadit, da se po telefoni pogovarjam in zram hodim. [...] Hčerka mi je za rojstn' dan kup'la prenosno slušalko, pa jo ,mam še zmiri zapakirano. Js sem navajena k'r po navadnem telefoni govorit'. Mobitel pa mam' bolj za kak nujen slučaj, za primer nesreče al' pa nenadne bolezni, da lahko kuoga pokličem na pomoč, če kje obležim.

Gornja izpoved pravzaprav kaže na neko zakoreninjeno navezanost na način klasičnega telefoniranja, kjer je bila možnost fizične mobilnosti zelo omejena, komunikacijsko razmerje pa se je dejansko vzdrževalo z materialnim podaljškom prek žice, ki je bržčas svojevrsten občutek pripetosti na prostor še bolj stabiliziral.

Nasprotno od gornjega primera pa so tudi takšni, ki so s prihodom mobilnega telefona v svojih gospodinjstvih odpovedali priključek za stacionarni telefon, tako kot v gospodinjstvu tridesetletne Ljubljancanke:

Pri nas doma imamo vsi člani familije svoj mobi, zato se nam je zdelo preprosto nesmiselno imeti podvojen strošek za telefon in smo naročnino za stacionarca preklicali. Itak smo vsi tako mobilni in skoz na terenu, da smo bolj malo doma.

V skrajni fazi je postala vezanost na mobilni telefon popolnoma subsumirana v telo in vse druge oblike komuniciranja postajajo redundantne. Anthony Townsend temu fenomenu popolnega prehoda iz klasične na mobilno telefonijo pravi "cutting the cord". Za tiste, ki so okusili užitek fleksibilnosti koordiniranja vsakdanjega življenja na način stalne možnosti redefiniranja že dogovorjenega glede na trenutni lasten status, se zdi nepredstavljivo živeti brez teh mobilnih dobrobiti. Tradicionalno koordiniranje življenja na minute, ure, dneve, tedne in kraje je zdaj postalo le še en sam nenehen in nikoli sklenjen tok pogajanj in rekonfiguracij socialnih interakcij (Townsend 2000). Neka druga informatorka srednjih let s Primorske zato glede dileme fiksni telefon vs mobilni telefon izstreli kot iz topa:

Jaz sem se takoj navad'la na mobilca in nimam kakega domotožja po domačem telefonu. Ga tud' bolj redko uporabljam, saj sem veliko zdoma. Sploh si ne morem več predstavljat', da bi doma čepela pr' telefonu in čakala na kak napovedan klic.

Kot smo lahko videli pri teh primerih, mobilni telefon nikakor ni tehnologija, ki bi bila kulturno rabljena mimo tehnoloških naprav, ki so bile zgodovinsko pred

njo in so jo razvojno omogočile. Nasprotno, primeri nakazujejo, da je družbena raba neke tehnologije pogosto kontekstualna, torej kulturno pogojena in zatorej veliko širša od tehničnih funkcij, ki jih predvidijo inženirji, tehnični eksperti in izdelovalci tehnologij.

Javno vs zasebno: zasebni govor in javna izvršitev

Distinkcija med javnim in zasebnim je imela tradicionalno strukturno vlogo v posredovanju individualnih in kolektivnih identitet. Status odraslosti je bil opredeljen z vstopom v javne institucije in vloge (npr. delo, poroka ali politično državljanstvo). Z razširitvijo in fragmentacijo območij prehoda ni več jasne ločnice premika iz zasebne v javno sfero. Te spremembe sovpadajo z novo generacijo visoko individualiziranih informacijskih in komunikacijskih tehnologij (prim. Habermas 1989). Mobilni telefon je zadnji v vrsti tehnologij, ki razbija tradicionalno razumevanje razmerja med javno in zasebno sfero, kakor tudi vezanost kompetenc nanju. Podatki iz naše observacijske raziskave potrjujejo tezi, da mobilna telefonija pospešuje obstoječe in nove oblike družbenosti, ki omogočajo gibanje med zasebno in javno sfero v preurejenih družbenih zakonitostih. Niti spalnica, priključena na razno razna ožičena in brezžična tehnološka in komunikacijska omrežja, ne more biti več epitom zasebnega ali konstruirana zgolj kot cona za sproščanje. Mobilni telefon, s tem ko posamezniku omogoči, da postane središče omrežja komunikacijskih praks v javnem prostoru, preoblikuje ustaljene ločnice med javnim in zasebnim. Posameznik je postal lahko dostopen, hkrati pa tudi zlahka dostopa do drugih. Če najstnikom mobilni telefon predstavlja sredstvo, s katerim "kupujejo" nove oblike in strategije tvorjenja zasebnosti in neodvisnosti v razmerju do starševskega nadzora, jim pomaga pri pristopanju do družbenih mrež ali pozicioniranju v okviru socialnih hierarhij med njimi samimi, potem mnogim ženskam iz močno patriarhalno organiziranih okolij ponuja spekter novih možnosti, da obidejo konfinacije domače sfere. Mnogi odrasli obeh spolov izkoriščajo še druge potencialne mobilne telefonije, na primer na področju osebne in seksualne svobode, ki jim omogoči, da oblike intimnosti prenesejo iz zaprte domače sfere v bolj javne intersubjektivne situacije. Tu je znan fenomen individualnega posedovanja več aparatov za različne interese na področju dela, ljubezni, in podobno (npr. "uradni telefon", namenjen za identificirano rabo, in "skriti telefon" za anonimno rabo). Lahko rečemo, da mobilni telefoni spreminjajo družbene prakse in načine, kako delujemo v različnih družbenih domenah. Prav tako vplivajo na razumevanje javnega in zasebnega, saj z njihovo uporabo prihaja do recipročnih apropiacij obeh družbenih sfer, do javne manifestacije zasebnega na eni in privatizacije javnega na drugi strani. Zdi se, da mobilne tehnologije odločilno preobrazajo razmejitve med delovnim mestom in zasebnim življenjem, saj sodobne socioekonomske situacije ustvarjajo zahteve, ki zasebnost potiskajo v območje službe. In mobilni telefon je postal, kot opozori eden od informatorjev, več kot učinkovito sredstvo za vdore v posameznikovo organizacijo zasebnega življenja:

Jaz sem zaposlen kot programer v enem zasebnem računalniškem podjetju in tako rekoč nimam pravega zasebn'ga življenja. Mama mi prav', da sem poročen s firmo. Se je že zgodil', ko me je šef klical po mobitelu, da pomagam rešit' nek problem tako rekoč sredi noči. Tud' ko grem, ne vem, na dopust, nimam prav'ga miru. Zadnjič sem na primer kar s plaže po telefonu moral

reš'vat' en problem v firmi. Najbolj mi je pa grozn' to, da šef kar pričakuje, da bom vseskoz' dosegljivo na mobitel, četudi nis'm v službi. Včas' ga iz jeze ugasnem, vendar me potem hitr' zagrab' občutek krivde, kaj pa če bi me slučajn' kdo nujno rabu ... Skratka, začaran krog. Ta tehnologija nam hkrati tol'k' omogoča, istočasno pa zasušnjuje.

Sadie Plant v svoji že omenjeni etnografski študiji piše, da je mobilni telefon postal značilnost fragmentirane identitete, kot neke vrste opora sebstvu v kompleksnem družbenem svetu ter ta stik med človekom in aparatom ponazori z živalsko analogijo, da bi opredelila tipične načine rabe, kakor na primer "naježen način" upravljanja z zasebnostjo na javnem kraju (Plant 2002, 62–67). Pri opisu rabe, ki prečijo distinkcijo javno vs zasebno, se nasloni na socialni model sociologa Riesmana, po katerem uporabnike razdeli na "tradition-directed", "inner-directed" in "outer-directed". Tradicionalno usmerjeni so nagnjeni k temu, da škandalizirajo rabe mobilcev na javnih mestih z argumentom, da se rušijo meje med javnim in zasebnim. Vase usmerjeni običajno uporabljajo mobilni telefon v javnosti, vendar so pozorni na to, da ne prekršijo tradicionalnih konvencij ustrezne rabe na javnih krajih. Usmerjeni navzven imajo kršenje meja med javnim in zasebnim praviloma za povsem "naravni" del svobodnega in fleksibilnega načina življenja. Ti trije tipi so povezani s specifičnimi strahovi: tradicionalisti s strahom pred odvisnostjo, introvertiranci s strahom pred krivdo in ekstravertiranci s strahom pred osamitvijo (2002, 69–71). Richard Ling je v sociološko osnovani raziskavi socialne jukstapozicije in mobilne konverzacije na javnem mestu na Norveškem ugotavljal, da obstaja nekaj dejavnikov, ki definirajo rabo mobilnega telefona v javnosti kot motečo ali nemotečo: način upravljanja s socialnimi interakcijami na javnih mestih, mreža frontalnih in lateralnih verižnih interakcij, upravljanje z interakcijo v formalno akreditirani skupini, upravljanje z interakcijo z osebami, ki niso formalno akreditirane v bližino uporabnika, kulturna vrednost nelagodja, prisluškovanja in vljudnosti v specifični socialni interakciji in neki družbi nasploh, način rokovanja z mobilnim telefonom v javnosti, upravljanje z mobilno konverzacijo, glasovna modulacija, integracija v socialni kontekst po koncu rabe, simbolni pomen neudeleženi in podobno. Ling v svoji študiji obravnava dva dejavnika vsiljive privatizacije javnega prostora. Prvi je ekscentrična glasovna modulacija, ki obkrožajoče prisili v prisluškovanje in krši diskretnost zasebne socialne situacije. Drugi je kompleksnost upravljanja z dvema setoma družbenih kontekstov z dodatno impozicijo virtualne interakcije, posredovane z rabo mobilnega telefona. Klasična družbena konvencija narekuje, da je tok govora, povezan z verigo vokalizacij in gestikulacij, usmerjen na akreditirane prejemnike, ki so fizično prisotni v socialni interakciji. Mobilna komunikacija na javnem kraju pa praviloma upošteva fizično odsotnega akreditiranega naslovnik in prejemnika sporočila. To pomeni, da mora na simbolni ravni računati na simulirano izključitev komunikacijskega signala, ki ga prejema nekdo, ki sicer ni akreditiran naslovnik sporočila. Zaradi tega raba mobilnega telefona na posameznih javnih krajih ne vpliva le na avditivni kontekst, ampak zadene celoten kontekst interakcij, ki sodelujejo pri navigaciji nekih vsakdanjih situacij in aktivnosti, kot je na primer raba na javnih prevoznih sredstvih (Ling 2002). Poglejmo nekaj opazovanj raziskovalcev iz observacijske raziskave, saj se zdi, da opisane situacije premikajo ustaljene meje med zasebnim in javnim, raziskovalce pa spravljajo v zadrego.

• *Sedim v vrtu neke slaščičarne v Portorožu in diskretno opazujem dogajanje pri sosednji mizi, kjer je skupina najstnikov. Eden izmed njih potegne iz žepa mobilni telefon, izvede klic ter začne pogovor. Ostala družba za mizo prisluškuje pogovoru tako, da stakne glave skupaj in jih prisloni k telefonski slušalki. Potem mladec prekine zvezo in skupina se glasno zahihita in komentira klicočega.*

• *Sem v knjižnici v Celju, kjer velja pravilo tišine, nekomu pa vztrajno zvoni telefon. Šepetaje se oglasi mlad fant: "Ne mor'm govorit'. Sem v knjižnici!" In prekine zvezo. Ponovno zazvoni in spet tokrat glasneje: "Ne mor'm govorit'. Sem v knjižnici!" Nekateri obiskovalci postanejo ob tem vidno nemirni. Ponovno mu zazvoni. Takrat do njega stopi starejši iziritiran obiskovalec in ga glasno nahruli.*

• *Gospe srednjih let na Tromostovju zazvoni telefon. Oglasi se in postane vznemirjena. Med razgovorom se zelo razburi: "Sem ti rekla, da se nimava več o čem pogovarjat'. Dost' 'mam tega!" Potem glasno začne navajati informacije iz zasebnega življenja, iz katerih so mimoidoči lahko kmalu ugotovili, da gre za družinski prepir. Nekateri meščani diskretno postojijo na mostu in radovedno opazujejo to razburjeno žensko, ki sestopa z noge na nogo, krili z rokami ter razrešuje družinski problem. Potem klicočemu na drugi strani telefonske zveze očita nezvestobo, zanemarjanje in poniževanje. Vsa zaripla v obraz prekine komunikacijo, telefon jezno porine v torbico in s podaljšanimi koraki odide proti tržnici.*

• *V enem izmed ljubljanskih nakupovalnih središč je gneča, saj je čas pred velikonočnimi prazniki. Kupci hitijo med policami in polnijo vozičke. Mlajši visok moški pri polici s kisom in oljem vzame v roke mobilni telefon in kliče: "Draga, zdajle sem pri kisu. A lahk' greš pogledat v kuhinjo, če je še kaj tistega balzamičnega kisa iz Modene." Po nekaj trenutkih tišine dobi informacijo, kisa potem ne vzame in odide najprej vzdolž police, vrže še nekaj izdelkov v voziček in spet: "Draga, kaj še rabimo?" Potem potuje po trgovini s telefonom pri ustih, glasno sam pri sebi komentira in ponavlja sugestije, ki jih dobiva prek telefona. To traja kakšnih petnajst minut. Potem se odpravi proti blagajnam in reče v telefon: "Sej zdej pa mislim, da 'mamo vse. No, se vid'va kmalu. Čavči." Prekine zvezo in telefon potisne v žep.*

Vidimo, da je mobilni telefon apparatgeist, s pomočjo katerega ljudje skušajo bolje integrirati in koordinirati svoje zasebno življenje v javnem prostoru. Gornja opazovanja nedvomno izzivajo ustaljeno distinkcijo med javnim in zasebnim, saj imamo opravka od skupinske participacije v telefonskem pogovoru, prek kršenja restrikcij rabe aparata zaradi želje po konstantni dosegljivosti in ohranjanju stika, privatizacije javnega prostora do opravljanja nakupa ob pomoči napotkov prek mobilnega telefona. Neko dekle je v raziskavi pojasnilo, da se ji zdi nevljudno odgovarjati na klic mobilnega telefona, če je klicani tisti trenutek v vzpostavljeni interpersonalni interakciji z neko osebo, saj bi z rabo mobilnega telefona od sebe odrinil socialno situacijo, ki sta jo vzpostavila s fizično prisotnim sogovornikom. Ne zdi pa se ji nevljudno, če se klicani odzove na klic v primeru, ko je involviran v kolektivno interakcijo, saj v tem primeru nujno ne prekine celotne intersubjektivne situacije kot take, pač pa se sam začasno oddalji od nje za čas rabe mobilnega

telefona (Kavran 2001, 35–36). Starejši informator je opozoril na nelagodje pri rabi mobilnega telefona na javnem mestu:

Mobitel je sicer fina stvar, vendar ima tudi svoje cake. Ko grem na primer na trolo, ga vedno ugasnem, sej bi mi postal' nerodno že, če b' mi zazvonil, ker ponavad' vsi pogledajo, komu zvoni, kaj šele, da bi se oglasil in da bi potem cela Ljubljana poslušala, o čem se pogovarjam. Na domačem telefonu se vsaj lahko v miru pogovoriš, zunaj pa je en sam direndaj okol.

Vidimo, da nekateri uporabniki zasebnost zagotovijo tudi z izključitvijo aparata na javnem mestu, medtem ko povezujejo fiksni telefon (ali s prenosno slušalko fiksnega omrežja) v gospodinjstvu z večjo zasebnostjo oziroma manjšo družbeno izpostavljenostjo.

Lokalno vs ubikvitetno: prostorska in časovna ekonomija mobilnih identitet

Mobilni telefoni so v zadnjih petnajstih letih globalno postali sprejeti kot tehnologija, ki pomaga premagovati omejitve v geografiji mobilnosti in lokacije (prim. Fortunati 2001, 85–98), hkrati pa kot nekakšen merilec za upravljanje s časom. Kot dosežek naglega razvoja mobilne tehnologije in njene družbene domestikacije pa je dramatično intenziviranje metabolizma urbanih sistemov, ki je privedel do drastičnih transformacij v percepciji samega sebe in sveta, ki posameznika obdaja. Mobilni telefon je inherentno spacialna tehnologija, saj je njegova glavna funkcija ta, da omogoča sporazumevanje na daljavo, pri čemer je ključna implikacija aparata v tem, da uporabnika osvobaja prisotnosti na fizični lokaciji, kot je to zahteval klasični telefon.

Norveška raziskovalca Rihard Ling in Brigitte Yttri sta opozorila na dva tipa koordinacije v prostoru kot posledico udomačitve mobilnega telefona – to sta mikro-koordinacija in hiper-koordinacija. Ugotavljata, da je eden od učinkov mobilne telefonije možnost za niansirano instrumentalno koordinacijo v prostoru, kar je stržen mikro-koordinacije. Z rabo mobilnih tehnologij so bile spremenjene tradicionalne konvencije vsakdanje interakcije. Z nošnjo mobilnega telefona uporabniku tako ni treba več vnaprej skleniti nespremenljivega soglasja glede srečanja na točno določenem kraju in ob določenem času. Mobilni telefon omogoča možnost stalnega sprotnega prilagajanja dogovora glede na potrebe in okoliščine. Prav tako omogoča preusmeritev gibanja in poteka prevoza v prostoru, kar je postalo del vsakdanje funkcionalne aktivnosti. Drugi tip je hiper-koordinacija, ki poleg značilnosti instrumentalne koordinacije obsega še dve novi razsežnosti. Prva je ekspresivna raba mobilnega telefona, ki se od preproste instrumentalne koordinacije prostora in časa razlikuje po tem, da zajema emocionalno in socialno komponento komuniciranja. Drugi aspekt hiper-koordinacije sta skupinska diskusija in soglasje o tem, da obstajajo sprejete oblike samoprezentacije vis-à-vis rabe mobilnega telefona. Pri tem skupina upošteva različne kriterije, od modela aparata, načinov nošnje do krajev rabe. V tem smislu hiper-koordinacija zaobjema tako instrumentalno kot refleksivno rabo, pa tudi pripombe glede samoprezentacije. Ugotavljata še, da mobilni telefon pravzaprav zagotavlja integracijo v prostor in koordinacijo mobilnosti skozi različne razsežnosti družbenega življenja. Po njunem je zlasti najstnikom pomembna stalna koordinacija stika z vrstniki in slog samoprezentacije, medtem ko je odraslim v funkciji varnosti, splošne koordinacije in mikro-koordinacije vsakdanjih opravil.

Če pri aktivnih odraslih prevladuje instrumentalno koordiniranje aktivnosti, so najstniki posvojili ekspresiven način upravljanja z mobilnostjo po prostoru. Svojo možnost koordinacije v prostoru dojemajo kot del prezentacije samega sebe, zato so vsi detajli pomembni, saj je povezana s specifičnim življenjskim obdobjem, ko želijo imeti neoviran dostop do vrstnikov na eni in določeno distanco do staršev na drugi strani. Skratka, hiperkoordinacija torej ni le uporaba naprave za golo koordiniranje aktivnosti, temveč zajema socialno in emocionalno motivirano interakcijo. Mobilni telefon je tudi povezal komuniciranje in transport. Pred mobilnim telefonom je bil nekdo, ki je potoval ali se gibal po prostoru, tudi incommunicado. Mobilni telefon pa omogoča konstantno in ubikvitetno komuniciranje med prevozom oziroma gibanjem po prostoru, kar je povzročilo spremembo osnovne logistike, upravljanja z dostopnostjo, mobilizacijo socialnega omrežja, strategij samoprezentacije in "mehčanje" časovnih koordinat (Ling in Yttri 1999).

Na ozadju ekstenzivne urbane ekspanzije in suburbanizacije je pav mobilna telefonija tista, ki nedvomno olajšuje koordinacijo med ljudmi. V naši etnografiji so informatorji navedli različne refleksije o tem, kako mobilni telefon vpliva na njihovo mobilnost, gibanje v prostoru in koordiniranje dejavnosti. Nekateri so poudarili, da po njihovem mnenju mobilna telefonija in promet medsebojno vzpodbujata razvoj. Drugi so razmišljali, da mobilna telefonija prej modificira potovanje kot pa ga zmanjšuje. Tretji so nasprotno zagovarjali idejo, da jim mobilni telefon pomembno nadomešča oziroma prihrani marsikatero pot. Neka znana slovenska pevka pa je osvetlila simbolni aspekt rabe mobilnega telefona pri njenem poslu:

J's zase lahk' rečem, da večino časa preživim v avtomobilu in da mi je mobilni telefon najbolj pomembno sredstvo komunikacije. Interneta skorajda ne uporabljam, saj sem cele dni zdoma, mobilne zveze na internet pa še nimam. Večino poslov dogovorim kar po mobitelu v avtu med vožnjo od nastopa do nastopa. Poleg tega mi omogoča stalno koordiniranje mojega življenja, kje sem, kam moram iti, kolk' časa bom porabila za prevoz in podobno. Pravzaprav sem zasvojen člov'k mobitela. J's skoz' visim na telefonu, tud' če ni kej nujn'ga. Ti rečem, čista eforija nad tem, da si stalno dosegljiv za stike, kjerkoli že si in kadarkol'. Ampak zame je to pomembno, sej mi mobilc pomaga ustvarjat' in koordinirat' posel.

Informatorica v podtonu izpostavi telefon kot magično sredstvo stika brez prime-re, ki zagotavlja "obljubo" posla in "magičnega" upravljanja z vsakdanjimi opravili ter "neokrnjeno" komuniciranje z drugimi "kadarkoli kjerkoli in povsod", kar bi filozofi verjetno povezali z razsrediščenostjo sodobnega tehnologiziranega subjekta. Takšna koncepcija informacijsko-komunikacijskega omrežja nedvomno vodi v znatno prostorsko in časovno redefiniranje družbenega življenja posameznikov. Tudi recentne teorije tehnoloških oblik življenja nakazujejo, da mobilna tehnologija vsakdanje življenjske situacije spreminja v "čarovnijo" "začarane" eksistence. Kot pravi Alison Elderfield, družbene realnosti "začaranih" rab mobilnih naprav predstavljajo plodno prizorišče, na katerem brezžično posredovane interakcije dobijo družbeni pomen tehnološke "obljube" magije in navdušenja nad sodobno mobilnostjo (Elderfield 2003, 56) in vserazpoložljivosti.

V naši etnografiji se poudarjeno izrisujeta dve tezi. Prva trdi, da mobilni telefon bistveno povečuje možnosti izkoristka mobilnosti, intenzivira prostorsko koordinacijo ter razrešuje zagate vsakdanje geografije, in druga, da omogoča natančno

lociranje vsakdanjih aktivnosti in sprotno načrtovanje socialnih interakcij, hkrati pa zagotavlja ubikviteto dosegljivosti (prim. Ling in Haddon 2001). Pravzaprav smo že v observacijski raziskavi lahko ugotavljali, da se spacialnim in temporalnim diskurzom (npr. funkcija prostora, arhitektonska konfiguracija, socialni kontekst, konvencije, zaprt prostor vs odprt prostor, pretočnost, ekonomija časa, simbolni pomen javnega kraja) tudi prilagaja kompleksen sistem individualnih ali kolektivnih koordinacij aktivnosti, ki posameznim rabam dajejo socialni smisel in pomen. Skratka, družbenokulturna pogojenost posameznega tipa javnega prostora opredeljuje socialni pomen rabe, ji daje ali odvzema družbeno veljavnost. Omenjena observacijska preiskava daje slutiti, da na odprtih krajih (tržnica, ulica, postajališče ipd.) rabo spremlja povečana neodvisnost same rabe od spacialnega konteksta. V skladu s tem je raba bolj osrediščena nase, zato jo praviloma spremlja intenzivna motorika, manj nadzorovana gestika, predvsem pa dinamična in fleksibilna koordinacija aktivnosti (npr. spreminjanje smeri, sprotno strukturiranje časa). V polodprtih krajih (trgovina, banka, restavracija, avtobus) se rabe konstituirajo bolj v skladu z okoliščinami samega prostora in situacij, ki jih akreditiran javni prostor omogoča. Na primer, v banki je raba mobilnega telefona pogosto povezana z mikroekonomijo časa, saj uporabnik zapolnjuje "vmesni čas" (čakanje v vrsti pred bančnim okencem), tj. čas med dvema načrtovanima dejavnostma, vendar tega ne more izvajati na tak način, kot bi to lahko naredil na ulici, temveč mora svojo rabo kar se da približati konvenciji prostora (npr. z omejenim in diskretnim rokovanjem z aparatom). V trgovinah in nakupovalnih središčih rabo stimulira potrošniški kontekst, ki zahteva razdajanje, ritualizacijo, fetišizacijo trenda, utilitarizem, socialno vključenost, histerijo po vserazpoložljivosti mobilnih dobrin in identitet. Raziskava je tako zabeležila veliko primerov mobilnih interakcij, ki služijo bolj zapolnitvi ekspresivnega in ne informacijskega manka: potrošnice na primer ob nakupovanju iz trgovin pogosto kličejo svoje prijateljice in znanke ter jih sprašujejo za mnenje na daljavo o smotrnosti nakupa določenega izdelka (Kotnik 2001, 8–11).

V observacijski raziskavi smo tudi opazovali, kako se na restrikcije nekaterih ustanov ali poljavnih krajev glede rabe mobilne telefona odzovejo uporabniki. Ene bolj fascinantnih rab so raziskovalci opazovali v mestnih avtobusih, kjer velja specifično opredeljena prepoved uporabe, locirana na bližino šoferskega sedeža:

Sem na eni izmed postaj ljubljanskega mestnega avtobusa. Postaji se bliža avtobus št. 6. Ko se avtobus ustavi in odpre vrata, mladeniču, ki stoji pred mano v vrsti za vstop v avtobus, zazvoni telefon: "Grem na trolo. Mal' počaki, da pridem mim' šoferja." Mladenič potem mobilni telefon z vzpostavljeno zvezo stisne v pest in jo položi v žep ter odide mimo šoferja v srednji predel vozila. Potem potegne roko iz žepa in nadaljuje s telefonskim pogovorom: "Evo, zdej lahk' govorim."

Zlasti na mestih, kjer poteka intenzivna socialna migracija ali obstaja povečana fluktuacija ljudi, na primer na avtobusih, uporabniki zasebnost regulirajo z različnimi strategijami. Ograjevanje od okolice prakticirajo s kreiranjem mikro-zasebnega kotička, kakor da se skušajo v trenutku rabe obdati z zaščitno plastjo milnega mehurčka (npr. zakrivanje displeja na aparatu, šepetajoča glasovna modulacija, zadrega ob glasnem zvonjenju aparata, obrat k oknu avtobusa, roka na ustih). Opazili smo izdatno interferenco med samo gesto rabe in korporalnim kontekstom, tj. kaj človek medtem zraven še počne. Ekscentričnost je na takih

mestih praviloma predmet intenzivne pozornosti (prisluškovanja, spogledovanja, godrnjanja, posmeha, ipd.).

Mobilni telefon pa tudi v ekonomiji časa prevzema pomembno vlogo, saj omogoča organizacijo časa "na drobno", usklajuje nadziranje lastnega osebnega časa, krepi diferenciacijo socialnih predvidljivosti in spremenljivosti, osmišlja "prazen čas" (klepetanje med vožnjo z javnimi ali osebnimi prevoznimi sredstvi, uporaba SMS v čakalni vrsti v banki ipd.), intenzivira pričakovanja in glorificira trenutek rabe aparata kot vrhunec človekove sodobne mobilnosti. Po drugi strani pa tudi trajanje rabe mobilnega telefona zasega čedalje več časa v vsakodnevem življenju.

Osebo vs ritualno: razgaljeni podaljšek telesa

Ko govorimo o rabah, se je seveda treba vprašati, kako ljudje pravzaprav razumejo in razvijajo razmerja do predmetov, ki jih uporabljajo. Mnogi specialisti s področja družbenih in humanističnih ved so se že pred časom uskladili v stališču, da celo vsak najmanjši vsakdanji gospodinjski predmet nastopa kot znak, nabit s simbolno vrednostjo za potek ali opravljanje določene dejavnosti. Jean Baudrillard neke trdi, da vse dobrine posedujejo pomene, ki se generirajo v okviru sistema znakov in simbolov, ki pritegnejo ljudi v njihovo konsumpcijo. To dejstvo zlasti ni tuje antropologom, ki so se v preteklosti izdatno srečevali s tem, da ljudje svojim predmetom pripisujejo razne pomene, zaradi katerih dobijo ti predmeti v neki kulturi tudi simbolno in še kakšno drugačno vrednost in smisel. Ko gledamo, kako neko afriško pleme časti predmete, za katere veruje, da imajo neko posebno moč ali usoden pomen za obstoj skupnosti, ali pa kako se nekateri ljudje v moji bližini težko ločijo od starih oblačil in jih nikakor ne želijo zavreči, lahko v obeh primerih potegnemo skupno vzporednico, to je simbolna vezanost na predmet. In predvidevamo, da bržčas nič kaj drugače ne more biti v primeru mobilnega telefona. Mobilne tehnologije, ki v mnogih pogledih povsem na novo definirajo nekatere vidike človeške družbenosti, zlasti pa njen najvitalnejši aspekt, to je komuniciranje in socialno interakcijo, so privedle do povečane decentralizacije upravljanja z vsakdanjim življenjem. Posledica tega je seveda tudi povečana kompleksnost družbenih sistemov, katerih delovanje je postalo bolj zapleteno, predvsem pa manj predvidljivo. Ta decentralizirana tehnološka mobilizacija je dramatično pospešila metabolizem učinkovitosti interakcij v družbi.

Podobe mobilnega telefona, ki jih skozi agresivno oglaševanje sporočajo telekomunikacijska industrija in operaterji, so več kot indikativne za ugotavljanje, da so marketinške personifikacije mobilne tehnologije močna sila, ki narekuje, kako naj jih ljudje razumejo. Če pogledamo spletne strani proizvajalcev mobilne tehnologije, vidimo, da gredo njihove promocijske aktivnosti v smer romantičnega prikazovanja tehnologije. Bell Atlantic je pred leti v svoji promociji na primer uporabil fotografijo ženske, ki dobesečno stoji na zemljevidu Severne Amerike in dominira svetu z uporabo skorajda nevidnega mobilnega telefona. Promocije družbe AT & T so pogosto predstavljale mobilni telefon kot ženskega najboljšega prijatelja, ki ji pomaga preživeti v enoličnem, sivem in nenehno nadležnem mestu. Finska Nokia pa se promovira s sloganom, da je mobilni telefon najbolj intimna komunikacijska naprava sodobnega sveta. Slovenski operater Mobitel že več let na veliko promovira svoje izdelke skozi podobo tehnologije, ki obeta romanco in

ljubezen. Naša etnografija pritrjuje temu, da imajo podobe iz oglaševanja izjemno pomembno vlogo pri definiranju in reflektiranju posameznikovega vzpostavljanja razmerij do predmetov, zlasti s področja elektronike in mobilne tehnologije. Telefonski operaterji oglaševanje usmerjajo ciljno: motiv, zakaj naj bi ženske imele novi model telefona, povežejo z njihovo večjo varnostjo ali potrebo po vzdrževanju stika z družino; otrokom telefon omogoča sklepanje socialnih vezi s sovrstniki, pri čemer jim tehnologija pomaga, da to uspešno storijo mimo nadzora staršev; potrebe moških, da imajo nov model aparata, oglaševalci najpogosteje tržijo prek tipičnih domen, kot so moda, moč, zrelost, moškost. Skratka, ženskam se telefon ponuja kot nekakšen zaščitni plašč pred negotovostjo mesta, moškim kot sredstvo anonimnega zapeljevanja in seksualne raznolikosti v mestu, otrokom pa kot igrača ali modni dodatek. Ni čudno, da se modni kreatorji agilno odzivajo na mobilno eksplozijo. Mnogo oblačil in drugih modnih dodatkov za mlade je namreč narejenih tako, da je vanje vkomponiran žepek za mobilni telefon. Skrb za aparat je postala skrb zase. Sporočilo simbioze med človekom in aparatom je v vseh primerih enako: prikazovanje telefona kot podaljška telesa (Townsend 2000, 91–93). Zaradi vsega zgoraj navedenega posamezniki razvijajo zelo osebna razmerja do svojih mobilnih telefonov, izgubo ali krajo aparata zato uporabniki čutijo precej osebno, kot kaže primer neke mlajše informatorke:

J's sem lani v predavalnici na fakulteti pozab'la telefon. Valda, nisem ga dobila nazaj. Takoj ga je nekdo zmaknil in v tistem trenutku sem se počut'la, kakor da sem zgubila del sebe. Počut'la sem se razgaljeno, saj je tisti, ki ga je ukradel, imel – dokler nisem preklicala številke – dostop do vseh mojih kontaktov in seveda zelo osebnih SMS-ov. V nekem smislu mi je ukradu identiteto, nekaj, kar je b'lo del mene in moja last.

Po tej izpovedi bi lahko rekli, da personifikacija aparata bolj reprezentira telefon kakor pa zgolj predmet kot tak, ki zmore konzumirati razmerja. To pa ni nenavadno, če upoštevamo, da uporabnik večkrat na dan znova in znova personificira aparat na različnih ravneh, od vnašanja številke in imen drugih uporabnikov, izbiranja zvočnih efektov in dodajanja novih glasb, ki nadomestijo standardno zvonjenje, do arhiviranja SMS-sporočil. Depersonalizirana drobcena SIM-kartica pravzaprav razkriva precej osebni profil uporabnika. Toda kljub temu čedalje bolj konfliktnemu razmerju med personalizacijo in depersonalizacijo fizičnega artefakta mobilni telefon ostaja osebni dodatek telesa in simbolni znak korporealnosti. Utelesenje mobilnega telefona je nedvomno pospešilo samo naturalizacijo njegovih rab. Nošnja aparata je postala nekaj najbolj normalnega, sprejemljivega in samoumevnega. Eden od informatorjev je povedal: "Sploh ne vem, kako smo lahko prej živeli". Dons je vse odvisno od mobilnosti, sicer si hitro ,out'. Danes je prov nenavadno, če kdo nima mobitela. To zveni zaostalo."

Mobilni telefon je postal opora sebstvu. Izris odgovorov na vprašanje, kaj informatorjem pomeni mobilni telefon, je kaj raznovrsten, pri čemer je včasih težko razlikovati med razumevanjem telefona kot komoditete v okviru materialne kulture in ekonomije ter kot medija za izmenjavo socialnega kapitala. Tako rekoč vsi informatorji pa so sugerirali, da gre pri mobilnem telefonu za individualizirajočo tehnologijo, ki posameznika umešča v središče družbenih mrež in zahteva konkretne recipročne obligacije. Za mlade v raziskavi na primer pomeni "biti v stalnem stiku", del dinamičnega procesa konstrukcije družbene identitete na ravni

dnevnega reguliranja prijateljstev in članstva v vrstniških grupiranjih. Najstniki v raziskavi so mobilni telefon internalizirali kot tehnologijo svobode in romance, njihovi starši pa kot tehnologijo nadzora in skrbništva, čemur literatura reče starševstvo na daljavo oziroma remote parenting.

V debato o tem, kako človek vzpostavlja razmerja do tehnologije na individualni in kolektivni ravni, pa pomembno vstopajo tudi ritualizirane rabe, pa tudi rituali, ki spremljajo rabe mobilnih telefonov. Že sam akt "biti na telefonu" v javnosti je mogoče brati kot ritualni akt urbanega metabolizma. V naši raziskavi smo imeli priložnost opazovati ritualno razkazovanje mobilnih telefonov skupine poslovnih žensk za mizo v neki restavraciji pri obredu hranjenja. Med hranjenjem je skupina strumno razstavljala svoje najnovejše tehnološke pridobitve. Potem so aparati potovali okoli omizja. Ceremonija simbolne izmenjave in demonstracije dobrin se je ustavila na primerjanju velikosti, teže in načinov zvonjenja. Kot pri mnogih stvareh v življenju tudi tu velikost šteje, a v nasprotnem pravilu: "manjše je boljše".

Alex Taylor in Richard Harper pokazeta, da so lahko mobilni telefoni v specifičnih kontekstih in v določenih okoliščinah tudi rabljeni na način maussovske koncepcije podarjanja in izmenjave daru. Po njunem lahko SMS-sporočilo odlično opravi vlogo darila, saj se med vrstniki v določenem kontekstu lahko ponudi kot simbolna gesta prijateljstva, bližine, naklonjenosti ali vdanosti. SMS-sistem z izmenjavo sporočil uporabnikom omogoča, da napisano sporočilo pravzaprav transformirajo v nekaj intimnega ali emocionalno dragocenega. Tehnične omejitve SMS-sistema uporabnike silijo v individualno izumljanje okrajšav in simbolov, s čimer pošiljatelj kodira sporočilo za prejemnika. To pomeni, da je sporočilo lahko uspešno le, če pošiljatelj in prejemnik posedujeta skupnost vednost, ki omogoča razumevanje oziroma dekodiranje pomena poslanega. Zlasti pri najstnikih so simbolna izmenjava in njene vsebine (dovoljenje za vpogled v vsebino ipd.) v službi družbeno sankcioniranega rituala podarjanja in izmenjave daru. Nek najstnik mi je takole pojasnil bistvo kratkega sporočila: "Sporočilo mora biti čim bolj jedrnato in hkrati mora obdržati pomen." Sporočilo se zdi bolj diskretno in posredno v primerjavi s klicem, ki se zdi bolj neposreden in avtentičen. Arhiviranje mobilnih sporočil z emocionalnimi, intimnimi in drugimi simbolnimi pomeni prispeva k osebni statusu uporabniškega profila. Toda SMS-sporočilo ima po njunem potencial darila le, če s seboj nosi simbolni pomen oziroma pomen, ki je jasen prejemniku. Utemeljujeta tudi, da SMS-sporočila in klici podobno ustvarjajo norme reciprocitete ter razne obligacije izmenjave oziroma vračanja sporočil ali klicev, zaradi česar mobilni rituali izmenjave socialnega materiala uravnavajo in utrjujejo družbena razmerja, tako kot tradicionalni rituali izmenjave daru prispevajo h koheziji skupnosti ali simbolni povezanosti več skupnosti (Taylor in Harper 2003, 267–296).

Razlike med spoloma v kulturnih kompetencah pri načinu rabe mobilnega telefona ali dostopa do aparata – kot je pokazala naša observacijska raziskava, in sicer da ženske predvsem telefonirajo in se odzivajo na klice, moški pa statistično nadpovprečno v primerjavi z ženskami uporabljajo še druge funkcije, od SMS, MMS, igrice, fotografiranja, branja elektronske pošte do prenosa podatkov, ali pa naslednja ugotovitev, da ženske mobilne telefone nosijo predvsem v torbicah, moški pa za pasom ali v žepu hlač ali jakne, kar ima za posledico lažjo dosegljivost naprave pri moških kot pri ženskah (Kavran 2001, 20–21) – izpostavijo v slogu klasičnih medijskih študij glede spolnih razlik pri načinu gledanja televizije tudi vprašanje spolne specifičnosti rabe tehnologije. V observacijski raziskavi smo

namreč pri naključno vprašanih moških in ženskah, kako pogosto uporabljajo kratka sporočila, dobili take odgovore. Izmed 43 vprašanih uporabnikov (od 20 do 35 let starosti) jih je kar 36 odgovorilo, da na mesec pošljejo od 100 do 200 kratkih sporočil. Izmed 39 vprašanih uporabnic (starih od 25 do 31 let) pa so kar vse odgovorile, da na mesec pošljejo v povprečju manj kot 100 sporočil, in dodale, da jim je pogovor ljubši kot uporaba SMS-sistema prek mobilnega telefona. To sicer pritrjuje klasičnim družboslovnim analizam, ki trdijo, da so moški bolj naklonjeni SMS-sistemu, saj so v komuniciranju bolj jedrnat in krajši od žensk (prim. Hedbring 2002). To prilagoditev nenazadnje zahteva tehnična omejitve SMS-sistema na 160 znakov na sporočilo. Sodelavki v prvi raziskavi je nek dijak povedal, da je v prvem mesecu in pol po pridobitvi mobilnega telefona poslal naokrog prek 870 kratkih sporočil. Sodelavka je ta ritualiziran entuziazem razložila z metaforo nekakšnega "medenega meseca" uporabe mobilnega telefona. Povečana raba kratkih sporočil pri mladih je dejansko del strategije nadzora stroškov, saj so praviloma ekonomsko šibki uporabniki. Organizacija zabave na način, da se z enim kratkim sporočilom istočasno doseže več prejemnikov, je vsekakor cenovno znatno ugodnejša od sukcesivnega klicanja prijateljev. Smo pa tekom raziskave opazili nekaj zanimivih ceremonializacij kratkih sporočil. Časopis *The Guardian* je razpisal tekmovanje v SMS-poeziji, s čimer je želel svoje bralce navesti h kreativni rabi mobilne tehnologije. Slovenski ponudnik mobilne telefonije Mobitel pa je pripravil posebno akcijo ob vstopu v novo tisočletje, saj je svojim uporabnikom ponudil brezplačno rabo SMS-sporočil prvo uro po novem letu. Proti pričakovanjem sistem ni prenesel obremenitve, tako da so sporočila z željami prihajala še nekaj dni po novem letu na naslove uporabnikov. Glede na izdatno ciljno oglaševanje ne preseneča, da ponudniki mobilne telefonije zaznajo povečano število pošiljanja tekstovnih sporočil prav ob določenih praznikih, kot so valentinovo, prednovoletni čas in materinski dan. Doseg kratkih "prazničnih sporočil" pa pospešuje sistem, narejen po vzorcu "forvardiranja" elektronske pošte (Kavran 2001, 37–39).

Specifičnosti vsake tehnologije to postanejo šele v razmerju do specifičnosti drugih tehnologij, pa naj gre za prenos, dopolnjevanje ali kaj tretjega. To pomeni, da je treba kot specifičnost nujno upoštevati tudi odsotnost neke modalnosti ali označevalnega registra. In pri mobilnem telefonu gre za odsotnost vidnega registra, kar posledično pomeni, da so iz komuniciranja odsotne vse druge razsežnosti uporabnikove telesne navzočnosti razen glasu, ki nastopa kot "sled" ali "emanacija" telesa. Povezovanje mobilnega aparata z delom telesa oziroma njegovo ekstenzijo je torej več kot fascinantno ob upoštevanju fizične odsotnosti telesnega v telefonskem komuniciranju. Fascinantno je tudi, da se vizualni register telefona, s pomočjo katerega bi se uporabniki lahko videli, nikoli ni uveljavil, čeprav je bil prototip videotelefona izdelan že pred približno 80 leti. Toda za telefonirajoče je lahko odsotnost te modalnosti tudi specifična prednost, saj uporabnike osvobaja teže telesne sonavzočnosti, ponuja pa tudi vrsto možnih intersubjektivnih in družbenih implikacij v širokem spektru od erotike do agresije, ignorance do nadzora, od medsebojne prepoznavne sopripadnosti do izključevanja, od prepoznavne enakosti do prepoznavne zajetosti v socialno dialektiko dominantnosti in podrejenosti. Glas kot nosilec govora, ki reprezentira osebo, je edini znak telesnosti. Zlasti še pri mobilnem komuniciranju je odsotnost telesnosti zanimiva, saj tehnologija predpostavlja možnost, da je telo v nenehnem spreminjanju lokacij in pozicij.

Morda bi lahko rekli, da je nadomestek te "evakuacije telesnosti" iz telefonskega komuniciranja nekakšna "koncentracija ekspresivnosti". Z mobilnim telefonom je uporabnik govorno in glasovno stalno dosegljiv hkrati s tem, ko je fizično nedotakljiv in prostorsko težko nadzorovan.

Sklep

Glede na to da mobilna telefonija razširja in strmo povečuje obseg komuniciranja in socialne interakcije, se postavlja vprašanje, ali tudi izboljšuje kakovost stikov med ljudmi. To težavno vprašanje žal ostaja za kakšen drug članek ali raziskavo. George Myerson v knjigi *Heidegger, Habermas and the Mobile Phone* (2001) primerja teoretiziranje v socialni filozofiji o konstituciji in zaporah zadovoljivega komuniciranja med ljudmi s promocijskim diskurzom telekomunikacijske industrije, ki obljublja neposredno uresničenje sanj filozofov. Toda industrija in njeni tržni planerji pogosto obljublajo sanje s plitkimi slogani in trivialnim tržnim novorekom, saj v resnici niso zmožni ponuditi resne osnove za komunikacijsko utopijo. Kot pravi Myerson: "V mobilni verziji imamo opravka z milijoni atomov, ki iščejo svoj cilj, in s kreiranjem osnovnih stikov skozi prizmo moči omrežja. V filozofovi verziji imate opravka s počasnim, jasnim, občevarjem, skozi katerega vsaka stran išče globlji stik ..." (2001, 27). Po Myersonovem mnenju mobilni telefon deluje na način sistematizacije živega sveta in ga spreminja v tehnološki narek z "nadomeščanjem pomenov s sporočili, konsenza z navodili in razumevanja z informacijo" (2001, 65). Kljub temu da bi nekateri Myersonovo izzivalno filozofsko kritiko mobilne telefonije bržčas imeli za idealistično, jo je vredno jemati resno.

Še zlasti, ker spoznanja iz številnih raziskav večinoma govorijo v prid tezi, da ponudba tehnologije na trgu reproducira povpraševanje oziroma umetno ustvarja potrebe po participaciji v recipientskih praksah in potrošniških ideologijah. Velika večina informatorjev je vpliv mobilnega telefona na njihov vsakdan in organizacijo bivanja osmišljala v zelo naturalističnem (samoumevno, normalno, neizogibno) ali entuziastičnem besednjaku (osvobajajoče, emancipatorno, koristno). Naša etnografija signalizira, da imajo uporabniki novih tehnologij precej šibko zavest o tem, da njihove rabe tehnologij niso zgolj izolirane in racionalizirane instrumentalne rabe, marveč so družbene prakse, ki potekajo v interakciji z drugimi praksami komercializacije (zlasti oglaševanjem in potrošništvom) v nekem okolju, skozi pa se posledično tvorijo tudi specifične navade in identitete kot posledica družbenih rab teh tehnologij.

Literatura:

- Agar, Jon. 2005. *Constant Touch: A Global History of the Mobile Phone*. New York: Totem Books.
- Castells, Manuel, Mireia Fernandez-Ardevol, Jack Linchuan Qiu in Araba Sey. 2006. *Mobile Communication and Society: A Global Perspective*. Massachusetts: The MIT Press.
- Chandler, Daniel, ur. 1994. Using the Telephone. <<http://www.aber.ac.uk/media/Documents/short/phone.html>> Dostop 17. 3. 2001.
- Colombo, Fausto. 2001. Mobile Telephony Use in Italy in the 1990s: Interpretative Models. *Modern Italy* 6, 2, 141–151. London: Carfax Publishing Company.
- Crabtree, James & Max Nathan in Simon Roberts. 2003. *Mobile UK: Mobile Phones and Everyday Life*. London: Work Foundation/iSociety.
- Elderfield, Alison. 2003. Enchanted Mobility? The Impact of New Mobile Technologies on Social Interaction. *Cognitive Science Research Paper*, ISSU 567, 56–58. Sussex: University of Sussex.

- Esbjörnsson, Mattias in Oskar Juhlin. 2003. Combining Mobile Phone Conversations and Driving – Studying A Mundane Activity in Its Naturalistic Setting. Sweden: The Mobility Studio, Interactive Institute. <<http://www.interactiveinstitute.se/mobility/Files/OfficeDriverITS030616.pdf>> Dostop 12. 8. 2007.
- Esbjörnsson, Mattias, Oskar Juhlin in A. Weilenmann. 2007. Drivers Using Mobile Phones in Traffic: An Ethnographic Study of Interactional Adaptation. *International Journal of Human-Computer Interaction* 22, 1–2, 37–58.
- Fischer, Claude S. 1992. *America Calling: A Social History of the Telephone to 1940*. Berkeley: University of California Press.
- Fortunati, Leopoldina. 2001. The Mobile Phone: An Identity on the Move. *Personal and Ubiquitous Computing* 5, 2, 85–98.
- Geser, Hans. 2002. *Towards a Sociological Theory of the Mobile Phone*. Zürich: Univerza Zürich. <http://socio.ch/mobile/t_geser1.htm> Dostop 24. 5. 2003.
- Goggin, Gerard. 2006. *Cell Phone Culture: Mobile Technology in Everyday Life*. London & New York: Routledge.
- Habermas, Jürgen. 1989. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Enquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: Polity Press.
- Harkin, James. 2003. *Mobilisation: The Growing Public Interest in Mobile Technology*. London: O2/Demos.
- Hedbring, Susanna. 2002. *Mobile Messaging Usability – Social and Pragmatic Aspects*. Stockholm: CID – Centre for User Oriented IT Design & Universitet Stockholms.
- Horst, Heather, in Daniel Miller. 2006. *The Cell Phone: An Anthropology of Communication*. Oxford & New York: Berg Publishers.
- Katz, James E. in Mark Aakhus, ur. 2002. *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*. Cambridge, UK & New York: Cambridge University Press.
- Kavran, Maja. 2001. *Mobilna telefonija: Analiza začasnih rezultatov raziskave*. Seminarska naloga. Ljubljana: ISH.
- Kotnik, Vlado. 2001. *Poskus uvodne analize / interpretacije empiričnih podatkov, pridobljenih na podlagi terenskega opazovanja rab mobilne telefonije*. Delovno gradivo. Ljubljana: ISH.
- Ling, Rich. 2004. *The Mobile Connection: The Cell Phone's Impact on Society*. San Francisco, CA: Morgan Kaufmann Publishers Inc.
- Ling, Rich. 2002. The Social Juxtaposition of Mobile Telephone Conversations and Public Spaces. Predstavljeno na konferenci *The Social Consequences of Mobile Telephones*, Chunchon, Koreja, julij 2002. <[http://www.telenor.no/fou/program/nomadiske/articles/rich/\(2002\)Juxtaposition.pdf](http://www.telenor.no/fou/program/nomadiske/articles/rich/(2002)Juxtaposition.pdf)> Dostop: 23. 5. 2004.
- Ling, Rich in Leslie Haddon. 2001. Mobile Telephony, Mobility and the Coordination of Everyday Life. Predstavljeno na konferenci *Machines that Become Us*, 18.–19. april 2001, Rutgers University.
- Ling, Rich, in Brigitte Yttri. 1999. "Nobody Sits at Home and Waits for the Telephone to Ring": Micro and Hyper-Coordination through the Use of the Mobile Telephone. <http://www.telenor.no/fou/prosjekter/Fremtidens_Brukere/Rich/Nobody%20sits%20at%20home%20and%20waits.doc> Dostop 17. 3. 2001.
- Ling, Rich in Per E. Pedersen, ur. 2005. *Mobile Communications: Re-Negotiation of the Social Sphere*. London: Springer.
- Mc Guigan, Jim. 2005. Towards a Sociology of the Mobile Phone. *Human Technology: An Interdisciplinary Journal on Humans in ICT Environments* 1, 1, 45–57.
- Myerson, George. 2001. *Heidegger, Habermas and the Mobile Phone*. Cambridge, UK: Icon Books.
- Palmer, Christian. 2001. Mobile Phone Users: A Small-Scale Observational Study. <<http://www.aber.ac.uk/media/Students/cvp0001.html>> Dostop 28. 11. 2002.
- Plant, Sadie. 2002. On The Mobile: The Effect of Mobile Telephones on Social and Individual Life. <<http://www.motorola.com/mot/documents/0,1028,333,00.pdf>> Dostop 18. 11. 2003.
- Rheingold, Howard. 2003. *Smart Mobs: The Next Social Revolution*. Cambridge, MA: Perseus Books/Basic Books.
- Swalowe, Jonathan, Poppy Helm, Christian Palmer, Alice Johns, Emma Cerrone in Hannah Coates. 2002. *Mobile Phone Users: A Small-Scale Observational Study*. <<http://www.aber.ac.uk/media/>>

- Students/> Dostop 12. 10. 2004.
- Taylor, Alex S. in Richard Harper. 2003. The gift of the gab? A Design Oriented Sociology of Young People's Use of Mobiles. *The Journal of Collaborative Computing: Computer Supported Cooperative Work* 12, 3, 267–296. London & New York: Springer.
- Townsend, Anthony M.. 2000. Life in the Real-Time City: Mobile Telephones and Urban Metabolism. *Journal of Urban Technology* 7, 2, 85–104. <<http://www.informationcity.org/research/real-time-city/life-in-the-real-time-city.pdf>> Dostop 21. 7. 2007.
- Vogrinc, Jože. 2001. *Telefonsko komunikacijsko razmerje: Teoretska izhodišča za raziskovanje razvoja rab mobilnega telefona*. Delovno gradivo. Ljubljana: ISH.
- Žužek Kres, Martin, ur. 2007. *Oris antropoloških projektov. Bilten IAR 1 / Outline of Anthropological Projects. Bulletin IAR 1*. Ljubljana: Inštitut za antropološke raziskave.